ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТЯЖКОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

Дешкао Д. А., Київський університет інтелектуальної власності та права

DOI: 10.53672/ej.6.2026.05.05 Check for updates

Анотація. У тезах проаналізовано дегуманізацію як психологічну передумову тяжкого насильства та визначено її основні механізми. Авторка розглядає типологію Н. Хаслама (анімалістична та механістична дегуманізація), теорію морального відсторонення А. Бандури, концепцію Г. Келмана про санкціонування, рутинізацію і дегуманізацію та дослідження дегуманізації в умовах російсько-української війни, зокрема щодо гендерно зумовленого насильства. Зроблено висновок, що дегуманізація є когнітивною рекатегоризацією, яка знімає моральні бар'єри проти насильства і слугує не лише індивідуальним психологічним процесом, а й цілеспрямованою пропагандистською стратегією підготовки виконавців тяжких насильницьких дій.

Ключові слова: дегуманізація, тяжке насильство, моральне відсторонення, гендерно зумовлене насильство, пропаганда

Постановка проблеми. Тяжке насильство, зокрема умисне вбивство, належить до тих видів людської поведінки, які викликають найбільший опір у самій психіці виконавця. Дослідники одностайні в тому, що більшості людей важко вчиняти насильство, оскільки в психіці наявні моральні та психологічні запобіжники проти скоєння насильства щодо інших. Навіть військових важко навчити вбивати ворога. Проте під час насильницьких міжгрупових конфліктів, як-от війна, запускається процес дегуманізації. Саме дегуманізація уможливлює насильство щодо інших чи виправдання цього насильства, адже дозволяє знімати моральні та психологічні запобіжники [1].

Проблема загострюється тим, що в сучасній українській науковій думці детальний інтерес до феномену дегуманізації виник лише з початком російської агресії в Україні – трохи менший з 2014 року, а дещо більший – з лютого 2022 року. Водночас комплексних праць, які б поєднували психологію, когнітивні функції роботи мозку людини та сучасні технології впливу через призму процесів дегуманізації, на жаль, немає. Без з'ясування співвідношення дегуманізації з тяжким насильством неможливо коректно інтерпретувати результати емпіричних досліджень і будувати обґрунтовані прогнози щодо поведінки осіб, які вчиняють умисні вбивства.

Мета. Проаналізувати дегуманізацію як передумову тяжкого насильства, визначити її основні механізми та розглянути значення цього конструкта для психологічного аналізу насильницької поведінки.

Аналіз стану опрацювання питання. Нік Хаслам, провідний дослідник феномену дегуманізації, запропонував впливову модель, що розрізняє два основні типи: анімалістичну та механістичну дегуманізацію. Анімалістична дегуманізація – це відмова іншій групі у якостях, що унікально відрізняють людей від тварин (цивілізованість, раціональність, культура, самоконтроль). Ворог уподібнюється тварині – дикій, ірраціональній, брудній. Цей тип викликає огиду та презирство і найчастіше використовується для виправдання прямої агресії. Механістична дегуманізація – це відмова у якостях, що характеризують людську природу (емоційна теплота, емпатія, індивідуальність). Ворог уподібнюється машині чи автомату – холодному, бездушному, запрограмованому. Цей тип викликає емоційну холодність і дозволяє ставитися до іншої людини як до об'єкта [2].

Альберт Бандура розробив теорію морального відсторонення (moral disengagement), яка пояснює, як люди виправдовують шкоду, не змінюючи образ себе. Моральне відсторонення – це психологічний процес, за якого людина послаблює зв'язок між власними моральними стандартами та конкретною дією, переосмислюючи саму дію, свою відповідальність, її наслідки або того, кому завдано шкоди. Бандура виділив вісім когнітивних механізмів цього явища: моральне виправдання, евфемістичне маркування, вигідне порівняння, спотворення наслідків, приписування вини, дегуманізація, перекладання відповідальності та дифузія відповідальності. Дегуманізація є одним із найпотужніших інструментів цього самовиправдання, що дозволяє обходити власні моральні запобіжники [3].

К. Л. Скороход дослідила особливості дегуманізації в умовах гібридної війни. Дослідниця зазначає, що більшості людей важко вчиняти насильство через наявність моральних та психологічних запобіжників, проте під час насильницьких міжгрупових конфліктів запускається процес дегуманізації, який дозволяє знімати ці запобіжники. Скороход наголошує, що під час війни спостерігається саме кричуща дегуманізація (blatant dehumanization), яка активізується не лише у групі військових, а й у свідомості мирного населення [1].

Ландрі та колеги, спираючись на теорію дегуманізації, показали, що медіаматеріали, які гуманізують російських військових, знижують підтримку американцями воєнних злочинів із метою відплати проти них. Отже, сприйняття представників цільової групи як повноцінних людей стримує схвалення насильства щодо неї [4].

Ю. Стребкова дослідила дегуманізацію жінок у методичних виданнях російських ідеологів. Дослідниця підтвердила, що дегуманізація жінок уможливлює гендерно зумовлене насильство як засіб ведення війни, в тому числі зґвалтування, поневолення та примусову вагітність [5].

Попри наявність окремих напрацювань, залишається недостатньо опрацьованим питання про те, як саме механізми дегуманізації співвідносяться з різними формами тяжкого насильства та які практичні наслідки це має для психологічного аналізу поведінки осіб, які вчиняють умисні вбивства.

Виклад основного матеріалу. Дегуманізація є фундаментальним соціально-психологічним процесом, який виводить певну групу за межі людської спільноти, відмовляючи їй у володінні якостями, які вважаються суто людськими. Це не просто негативна оцінка, а когнітивна рекатегоризація [2]. Психологічний механізм дегуманізації полягає в тому, що якщо ми ототожнюємо когось із твариною чи предметом, ми таким чином позбавляємо його людських якостей, а отже, знімаємо моральні бар'єри для насильства [2].

Військовий психолог Д. Гроссман обстоює думку, що більшість психічно здорових людей мають глибокий опір вбивству представника свого виду, а сучасні армії застосовують низку методів для подолання цього бар'єра, серед яких важливе місце посідає дегуманізація. Вона створює психологічну дистанцію, яка дозволяє виконавцю сприймати жертву не як людину, а як об'єкт, щодо якого насильство видається допустимим [6].

Герберт Келман показав, що моральні обмеження проти насильства послаблюються внаслідок трьох взаємопов'язаних процесів: санкціонування (дозволу з боку влади), рутинізації (перетворення насильства на механічну роботу) та дегуманізації [7]. Це означає, що дегуманізація діє не ізольовано, а в комплексі з іншими соціальними та організаційними чинниками, які забезпечують систематичне використання насильства.

У контексті російсько-української війни дегуманізація набула особливо виражених форм. К. С. Гончаренко та П. С. Ваксютенко зазначають, що пропаганда стала потужним інструментом легітимації агресії, виправдання воєнних злочинів і масового насильства. Використан-

ня мови ненависті, історичних міфів, маніпуляцій поняттями «нацизм», «захист», «визволення» створює морально викривлену картину реальності, в якій знецінюється людське життя [8].

Систематична дегуманізація, яку агресор тиражує через пропаганду, послаблює психологічні бар'єри проти насильства у виконавців [3; 7; 8]. Це підтверджує, що дегуманізація не є лише індивідуальним психологічним процесом, а може бути цілеспрямованою стратегією, яка використовується для підготовки виконавців до вчинення тяжких насильницьких дій.

Для психології вбивці розуміння механізмів дегуманізації має прикладне значення. Дегуманізація жертви є одним із механізмів подолання внутрішніх моральних заборон виконавців. Коли людина перестає сприймати іншого як рівного носія гідності, насильство перестає бути морально неприйнятним актом [3; 7].

Окремо варто зупинитися на етичних ризиках застосування концепту дегуманізації. Розуміння механізмів дегуманізації не означає виправдання насильства. Навпаки, воно дає змогу усвідомити, які саме психологічні процеси уможливлюють тяжкі злочини, та розробити ефективні стратегії їх запобігання.

Висновки.

1. Дегуманізація є фундаментальним соціально-психологічним процесом, який виводить певну групу за межі людської спільноти, відмовляючи їй у володінні суто людськими якостями. Це не просто негативна оцінка, а когнітивна рекатегоризація, яка уможливлює насильство щодо інших чи виправдання цього насильства [1; 2].

2. Нік Хаслам розрізняє два основні типи дегуманізації: анімалістичну (уподібнення до тварин, що викликає огиду та презирство) та механістичну (уподібнення до машин, що викликає емоційну холодність). Обидва типи знімають моральні бар'єри для тяжкого насильства [2].

3. Альберт Бандура описав вісім механізмів морального відсторонення, серед яких дегуманізація є одним із найпотужніших інструментів самовиправдання. Вона дозволяє обходити власні моральні запобіжники та вчиняти жорстокість, не втрачаючи уявлення про себе як про порядну людину [3].

4. Експериментальні дані засвідчують, що гуманізація цільової групи знижує схвалення насильства щодо неї [4], а аналіз пропагандистських і методичних матеріалів агресора показує, як дегуманізація легітимує насильство, зокрема гендерно зумовлене [5; 8].

5. Для психології вбивці розуміння механізмів дегуманізації має прикладне значення: воно дає змогу точніше аналізувати мотивацію осіб, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини, та розробляти стратегії запобігання таким злочинам. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення зв'язку між різними типами дегуманізації та конкретними формами насильницької поведінки [1; 3; 7].

Список використаних джерел

1. Скороход К. Л. Особливості дегуманізації в умовах гібридної війни: на прикладі ставлення населення до російських солдатів – учасників російсько-української війни. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 4 (52). С. 23–32. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4(52).248129

2. Haslam N. Dehumanization: An Integrative Review. Personality and Social Psychology Review. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 252–264. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4

3. Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. Personality and Social Psychology Review. 1999. Vol. 3, No. 3. P. 193–209. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3

4. Landry A. P., Fincher K., Barr N. et al. Harnessing dehumanization theory, modern media, and an intervention tournament to reduce support for retributive war crimes. Journal of Experimental Social Psychology. 2024. Vol. 111. Art. 104567. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jesp.2023.104567

5. Стребкова Ю. Дегуманізація жінок у методичних виданнях російських ідеологів. Українознавчий альманах. 2023. Вип. 32. С. 29–35. DOI: https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.32.4

6. Grossman D. On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. Boston : Little, Brown and Company, 1995.

7. Kelman H. C. Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers. Journal of Social Issues. 1973. Vol. 29, No. 4. P. 25–61. DOI: https:/ / doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00102.x.

8. Гончаренко К. С., Ваксютенко П. С. Дегуманізація як наслідок пропаганди: етичні виклики російсько-української війни. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2026. № 58. С. 19–26.

Dehumanization as a Precondition for Severe Violence: An Analysis of Scientific Sources

Deshkao D. A.

Abstract. The paper analyses dehumanization as a psychological precondition for severe violence and identifies its main mechanisms. The author examines N. Haslam's typology (animalistic and mechanistic dehumanization), A. Bandura's theory of moral disengagement, H. Kelman's concept of authorization, routinization and dehumanization, and studies of dehumanization under the conditions of the russian-ukrainian war, in particular with regard to gender-based violence. It is concluded that dehumanization is a cognitive recategorization that removes moral barriers to violence and functions not only as an individual psychological process but also as a deliberate propaganda strategy for preparing perpetrators of severe violent acts.

Keywords: dehumanization, severe violence, moral disengagement, gender-based violence, propaganda

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Дешкао Д. А. Дегуманізація як передумова тяжкого насильства: аналіз наукових джерел. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 5 (65). С. 42–45. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05.05.